

СОЦІАЛЬНА КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН БУДЕННОЇ ТА НАУКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

З позиції буденної психології інтегральний вияв соціальних здібностей дорослої людини закарбований у понятті "мудрість". У спробах пояснити психологічну реальність, яка стоїть за цим терміном, про мудрість писали Платон і Аристотель, Сенека та Теофраст. Суто психологічні концепції мудрості представлені в науковій спадщині К. Юнга й Е. Еріксона. В останні роки інтерес до психологічної суті явища мудрості актуалізувався і з боку психології здібностей.

Як найбільш усталений понятійний еквівалент мудрості в сучасних психологічних теоріях автори огляду наукових концепцій, присвячених аналізу цієї проблеми, відмічають "психологічну компетентність" дорослих людей [1], в основі якої різні психологи вбачають такі когнітивні здібності як адаптивний інтелект (С.Берт, Д.Уотсон), практичний інтелект та неявні знання (Р.Стернберг), синтезований інтелект (Ф. Дітман-Колі та П.Болтс), критична рефлексія (Д. Мічем). Загальною тенденцією психологічного дослідження феномена мудрості на Заході сьогодні вважаються стійкі спроби протиставляти мудрість як когнітивну здібність психометричному інтелектові, вбачаючи її вирізняючу своєрідність у орієнтації на конкретні характеристики соціальних ситуацій та розв'язання соціальних проблем. Очевидно, ця обставина виступає вирішальною і при виборі процедури дослідження. Більшість праць тут, на противагу класичним дослідженням загальних здібностей, здійснюється поза стінами психологічних лабораторій.

Найважливішими психологічними компонентами мудрості, за результатами описових досліджень, являються висока чутливість до вербальних та невербальних сигналів, високорозвинені почуття співчуття та гумору, спеціальні комунікативні навички. В розряді індивідуальних характеристик мудрої людини С.Берт та Д. Уотсон виділяють такі групи якостей як когнітивні, досвідно-практичні та морально-етичні, що органічно вписується у класичну схему психологічної тріади, утвореної когнітивним, конативним та емотивним компонентами [1: 23]. Дослідниками С. Холідей та М. Чендлер у результаті факторизації отриманого масиву емпіричної інформації виділено п'ять факторів мудрості. Серед них такі як виключне розуміння, навички судження та спілкування, загальна компетентність, особистісні якості (доброта, чутливість), соціальна скромність, делікатність [там же].

В емпіричному дослідженні Р. Стернберга встановлено основні параметричні ознаки, які традиційно використовуються в буденній психології

для опису мудрої людини. Це такі ознаки: 1) здатність міркування та розуміння, що проявляється в умінні розв'язувати проблеми; 2) проникливість та креативність як здатність знаходити нетрадиційні рішення, читати поміж рядків, дивитись углиб речей та адекватно розуміти те, що відбувається; 3) прозорливість та кмітливість, які стають очевидними в ситуаціях спілкування: урахування думки інших, уміння приймати та давати поради, установка на іншого, як на джерело нового знання, розуміння необхідності дотримуватися норм комунікації; 4) чутливість до інформації, яка надходить ззовні: вчиться на помилках інших; 5) розсудливість і тверезість оцінок: діє, виходячи з власних фізичних та інтелектуальних можливостей, орієнтуючись на власну думку, думає перед тим, як діяти; 6) уміле користування отриманою інформацією: спостережливий, уважний до деталей, пам'ятає та розуміє досвід попередніх помилок і невдач [3,62-66]. Наведені ознаки Р.Стернберг використав як основу розробленого ним самодіагностичного опитувальника мудрості. Важливим результатом вченого стали отримані статистично значущі кореляції між тестом на соціальний інтелект і опитувальником мудрості (позитивна кореляція), з одного боку, та опитувальником на соціальний інтелект і традиційними інтелектуальними тестами, з іншого (від'ємна кореляція) [там само].

За Ф.Дітман-Колі та П.Болтсом, мудрість – це найвищий ступінь розуміння, який проявляється у здатності до правильних суджень про важливі, але невизначені сторони життя. Думка мудреця завжди має прагматичні рамки та соціальний контекст, тобто мудрість пов'язана з практичними, контекстуальними та цілепокладальними характеристиками людини на противагу науковим або ж технічним знанням. Тому уявлення про мудрість конкретної особи неможливе без оцінки реальних практичних досягнень її носія. У цьому відношенні продуктивність особистісної активності людини береться за критерій її мудрості [1].

До того ж мудрий мислить діалектично. Саме цю його якість підкреслюють дослідники Л.Стрікер та Д. Рок, висунувши ідею, що мудрість передбачає синтез знань з урахуванням протилежних поглядів [6: 833-839]. Вченими наголошується на важливості для мудрого рішення діалектичної інтеграції всіх типів активності людини: її пізнавальної діяльності, мотивації, життєвого досвіду. Особливо важливим аспектом мудрості, на думку Д. Мічема, є усвідомлення людиною власних помилок та різниці між відомим і невідомим їй [3: 142-159]. У дослідженнях мудрості також зазначається важливість

усвідомлення обмеженості власних знань як передумови мудрого рішення, яке за таких умов з необхідністю переходить у площину творчого процесу. Саме такого розуміння мудрості дотримується П. Арлін, пов'язуючи її з сенситивністю до виявлення проблем. За його логікою, виявлення проблеми є стадією постформального операційного мислення, яка за розвитком операцій є наступною в розвитку після формально-логічної стадії функціонування інтелекту за Ж. Піаже.

Відмінним від формального операційного мислення є й діалектичне мислення. Таким чином, обидві ці процедури: і постановка проблеми, і її діалектичне розв'язання як механізми прийняття мудрого рішення належать до вищих креативних рівнів пізнавального синтезу, на які здатна людина [4: 230-243]. На наш погляд, саме ця обставина дозволяє вважати здатність до соціально креативних, тобто мудрих, рішень центральним елементом системи здібностей соціально обдарованої людини зрілого віку.

Цікаві також чинники, які виділяють вищезгадані автори, внаслідок яких не всі люди володіють мудрістю, а її наявність стає очевидною лише на достатньо пізніх етапах онтогенезу людини. По-перше, це довколишнє середовище, яке забезпечує відповідний соціальний досвід. По-друге, – особистісні якості, які сприяють продовженню інтелектуального розвитку людини протягом усього життя. Дослідники П. Болтс (1990) та ін. стверджують, що лише у випадку довготривалого (протягом усього життя) спільного впливу таких зовнішніх і внутрішніх детермінант виникають необхідні умови для розвитку мудрості, яку за етіологією розвитку вони називають синтезованим або інтегрованим інтелектом [1: 30-31].

Для дослідження вікової динаміки становлення соціально-креативних здібностей осіб різного віку основним методом діагностики нами обрано аналіз продуктів діяльності. Організаційно-методичні вимоги до використання методу аналізу продуктів діяльності при діагностиці креативності, яких ми дотримувались, подібні до умов використання відомого методу "Креативного поля" Д.Б. Богоявленської. Наша модифікація побудована на техніці створення проблемної ситуації соціального змісту, а основою аналізу продуктів діяльності складають принципи інтерпретації вербального креативного продукту теорії С. Медника [2]. Усього в дослідженні прийняли участь 1113 осіб віком від 4 до 43 років, із них 134 – діти 4–10 років, 248 – підлітки 11-14 років, 586 – юнаки 15-21 рік, 145 – дорослі досліджувані 22-43 років. Дослідження здійснювалось продовж 1996 – 2005 років.

Необхідність уніфікації завдання для різних вікових періодів викликала потребу розробки проблемної ситуації, розв'язання якої було б цікавим та продуктивним для досліджуваних широкого вікового діапазону. Тому для діагностики соціально-креативного

потенціалу досліджуваних дітей, підлітків, юнаків і дорослих, ми розробили методичний прийом, який отримав назву *соціально-креативної проби*. Така проба – це завдання-загадка, яка містить проблемну ситуацію соціального змісту. Її зміст адекватно передає наступна інструкція.

Інструкція: прочитайте уважно наступний текст та спробуйте згадатись, що відповіла жінка. Поясніть своє рішення письмово на бланку відповідей.

У давні часи жорстокий загарбник захопив місто та вирішив стратити всіх його жителів. Серед полонених була прекрасна жінка з родиною, яка складалася з її батька, чоловіка, сина та брата. Вражений красою жінки полководець – загарбник обіцяє життя їй та ще одному члену її родини, якого вона обере. Жінка, подумавши, дає відповідь, яка так вражає того чоловіка, що він дарує життя всім.

Валідність такого методичного прийому діагностики соціальної креативності перевірялась на вибірці студентів-психологів Київської філії Сучасної гуманітарної академії (Москва) через обрахунок коефіцієнта кореляції між результатами його застосування та наступним творчим завданням: кожному студенту-першокурснику (25 осіб), практично на початку психологічної підготовки після освоєння курсу "Вступ до професії", пропонувалось сформулювати основні питання, які б він висвітлював у цікавій книзі з психології, які отримав завдання її написати. Під час обрахунку відповідей, ми керувались алгоритмом оцінювання, що передбачав кількісно вираховувати продуктивність, оригінальність отриманих робіт, проробленість та метафоричність мови виконаних завдань, як це традиційно відбувається у випадку діагностики креативності. При цьому, враховуючи необхідність дослідження саме соціальної креативності, ми виходили також із положення, що спирається на розроблене нами теоретичне уявлення про певну системну ієрархію підсистем соціального потенціалу людини, відповідно до якого, сама загадка, як і творче завдання, може диференціювати вибірку на три рівневі групи: соціально некомпетентну, представники якої у розв'язанні керуються лише власними почуттями; компетентну або рефлексивно-аналітичну, представник якої обирає та обґрунтовує рішення, що задовольняє інтереси лише однієї із зацікавлених сторін; інтегрально-рефлексивну групу, відповіді якої наближаються до ідеального розв'язання проблеми, з урахуванням інтересів усіх сторін проблемної ситуації. За психологічною суттю – це соціально-креативні відповіді. Відповідність відповіді кожному рівневі кількісно оцінюється у 0,5, 1 та 2 бали, наявність більш ніж однієї відповіді будь-якого рівня додає до результату оцінювання ще 0,5 бала. Далі розраховувався коефіцієнт одноваріативної узгодженості між результатами завдання про книгу та відповідями на загадку. Внаслідок цього ми отримали підтвердження достатньо високого статистичного

зв'язку між окремими варіантами творчих завдань (кореляція Пірсона $r = .675$, $p < .01$). Останній факт підтверджує можливість використання соціально-креативної проби як психодіагностичного інструменту дослідження вікових особливостей розвитку соціально-творчого потенціалу особистості. За результатами нашого емпіричного дослідження загальна картина розвитку соціально-креативного потенціалу дозволяє вибудувати наступну логіку його становлення.

В молодшому шкільному віці діти, опинившись перед необхідністю розв'язати соціальну проблему, здебільшого або відмовляються прийняти умови завдання, або дають доволі стереотипні, афективні відповіді. Ріст оригінальності соціально-креативних рішень фіксується тут переважно у зв'язку зі зростанням індивідуального досвіду дитини в царині здатності до передбачення наслідків соціальних подій та компетентного реагування в емоційно напружених ситуаціях, що однозначно вказує на первинне поведінкове джерело формування здатності людини до творчого синтезу в соціальній сфері.

Для молодшого підлітка характерна почасти інша картина, яка пов'язує успішність виконання соціально-креативної проби не лише з ростом соціальної компетентності школярів, а й зі зростанням їх соціально-аналітичного потенціалу в частині розвитку здібностей до системного розуміння причин динаміки соціальних подій та адекватного розуміння й вільної трансформації змісту мовних повідомлень. Саме такі механізми є провідними і для становлення особистісної рефлексії – основного новоутворення психіки людини у цьому віці, креативним продуктом якого стає Я-концепція особистості.

У старшого підлітка прогрес креативної здатності виявився, з одного боку, найтісніше пов'язаним з домінуванням у структурі його особистісних установок на відкритість широкому, у тому числі й соціальному, досвідові, з іншого боку, відмічається й раніше виявлена залежність ефективної реалізації такої здатності у зв'язку з подальшим розвитком аналітичного потенціалу особистості до передбачення подій, який спирається переважно на її індивідуальний досвід. Як типова особливість соціально творчого рішення в цьому віці реєструється своєрідна монологічність стратегії розв'язання підлітком соціальної проблеми як переважаюча установка на реалізацію інтересу однієї зі сторін взаємодії та неврахування позиції інших зацікавлених сторін.

Починаючи з раннього юнацького віку, у протоколах виконання соціально-креативного завдання вперше з'являються відповіді, які відображають установку авторів на пошук соціально-конструктивного, тобто такого, що задовольнить усіх учасників конфліктної ситуації, рішення. Способом успішної реалізації цієї установки виступає, як правило, діалектичне рішення, що супроводжується переходом ходу міркувань на рівень здатності до проблематизації й узагальнення. Найкреативніші результати виконання соціально-творчого завдання містять такі загальні поняття, в обсяг яких входять усі фігуранти ситуації,

між якими життєві обставини примушують зробити вибір його героїно, що знімає для неї саму необхідність робити такий вибір та створює проблемну ситуацію для іншої сторони.

Серед основних чинників, які сприяють розвитку соціально-креативної продуктивності осіб цього віку необхідно відзначити передусім показники загального інтелектуального розвитку юнаків та преферентивність для них установок на справу. Уважаємо, що за цими характеристиками проглядається формування продуктивного стилю розумової діяльності юнака, зокрема, тих його синтетичних властивостей, які проявляються у розвиненій здатності до врахування всіх умов проблеми та системності контролю її розв'язання.

У студентські роки в розвитку соціально-креативного потенціалу особистості продовжує відігравати важливу роль її установка на відкритість соціальному досвідові, що забезпечує подальше становлення інструментів ментального синтезу людини. Водночас, ми фіксуємо в цього контингенту обстежених осіб істотне збільшення, у порівнянні з молодшими юнаками, преферентивності установки на творче самовираження. Саме вона відіграє провідну роль у забезпеченні неформального впливу особистості старшого юнака на групу однолітків. Показовим є також виявлений у дослідженні зв'язок продуктивності соціально-креативної проби студентів та їх відходу від шаблону конативних соціально-нормативних реакцій у напрямку переважання імпульсивних характеристик останніх, відповідно до яких конфліктна ситуація сприймається перш за все як соціальна проблема, яка підлягає активному розв'язанню із урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін. Виявлені особливості ми розглядаємо як свідчення подальшого розвитку інтегративних тенденцій людської психіки в юнацькому віці, завдяки яким особистість як суб'єкт власної життєдіяльності не лише усвідомлює бажання творчого самовираження, а й реалізує системну установку на використання творчого потенціалу в проблемних ситуаціях соціального змісту.

Шкала креативності дорослих осіб, які прийняли участь у нашому дослідженні, утворила найбільшу кількість кореляційних зв'язків, що засвідчує різноплановий характер становлення механізмів реалізації такої здатності в цьому віці. Як системна здібність, яка передбачає активну роботу різних особистісних механізмів, вона позитивно корелює з розвитком соціально-аналітичного та емоційно-регулюючого потенціалів особистості, домінуванням комунікативних, пізнавальних і креативних інтенцій людини. За умов вираженості комунікативної домінанти соціально креативна людина сконцентрована на здійсненні активного впливу на оточення й орієнтована на залучення інших до широкого співробітництва. В разі домінування креативної інтенції, творча особистість найбільше довіряє власним емоціям та добре регулює прояви свого емоційного життя, що і стає основою

створення нею соціально-креативної художньої продукції. У випадку преферентивності пізнання вона тяжіє до когнітивного й емоційного самопізнання, рефлексивна, емфатична та стримана у своїх емоційних проявах.

Таким чином, встановлюється своєрідна типологія зрілих соціально обдарованих осіб, реалізація креативного потенціалу яких обумовлена специфікою їх особистісної спрямованості (на спілкування, пізнання, продуктивну працю). Очевидно, що з огляду

на ключові особливості професіограми окремих соціономічних професій – це, відповідно, управління, представники художньої інтелігенції (література, театр, кіномистецтво та ін), науковці-гуманітарії. Такі дані засвідчують можливість створення типології соціально обдарованих осіб, побудовану на основі використання розробленого нами психодіагностичного прийому. З іншого боку, отримані фактологічні дані слугують і аргументами на користь емпіричної валідності останнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимова М.В., Козлова В.Т., Ференс Н.А. Теоретические подходы к диагностике практического интеллекта. // Вопросы психологии. – М., 1999. – № 1. – С. 21-31.

2. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: – К.: ВПЦ "Київський університет", 2005.

3. Практический интеллект. / Под общ. ред. Стернберг Р. Дж. – СПб.: "Питер", 2002.

4. Arlin P.K. Wisdom: The art of problem finding. In R.J. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins, and*

development. – N. Y.: Cambridge University Press. 1990.

5. Baltes P.B., Staudinger U.M., Maercker A. & Smith J. People nominated as wise: A comparative study of wisdom-related knowledge. // *Psychology and Aging.* – 1995, 10, pp. 155-166.

6. Stricker L.J., & Rock D. A. Interpersonal competence, social intelligence, and general ability. *Personality and Individual Differences.* – 1990, 11.

Подано до редакції 27.04.07

РЕЗЮМЕ

В статті представлені матеріали розробки і використання в емпіричному дослідженні психодіагностичного приєма дослідження рівня розвитку соціально креативного потенціала личности.

Раскрыты особенности динамики становления такого потенциала человека в пределах его первичного онтогенеза.

SUMMARY

The article presents some materials on elaboration and empirical use of the psycho-diagnostic research technique for determination of the level of development of socially creative

potential of personality. It shows the particularities of the dynamics of development of personal potential within the framework of person's primary ontogenesis.